

Zólya Andrea Csilla

„Rigótól rigóig”

Az otthonosság Kányádi Sándor gyerekverseiben

„Ahogy otthonod még hiányzik / van-e otthonod igazában / ahogy a szó is el- s kivásik / az otthonokban most lakás van” – olvashatjuk Kányádi Sándor *Ahogy* című versrészletét, melyben a költő gyerekverseit is erőteljesen meghatározó otthon és otthonosság kérdésköre és ezek egymásba simuló rétegeinek összetettsége is elősejlik. Kányádi költészetében az otthon fogalma túlmutat a térbeli meghatározottságokon, hiszen egyszerre érvényesül benne a provincializmus és az egyetemesség kettőssége. Másrészről műveiben az otthonosság megtapasztalása vagy (újra) megtalálásának vágya és/vagy megőrzése nemcsak a térbeli és időbeli helyszínek és történések megjelenítésekor tölt be központi szerepet, hanem a mindennapok, a természet, a legkülönbélebb kultúrák és hagyományok ábrázolásán keresztül magában a nyelv valamennyi teremtő és újrateemtő aktusában.

Kányádi Sándor gyerekirodalmi költészetének jelentősége a kortárs magyar kultúrában leginkább Kodály szellemi örökségéhez fogható, ami több évtizede alapjaitól fogva itatja át napjaink zenei nevelését. „Boldog akinek térdén / egy nemzet lovagolhat” írta Kányádi 1974-ben a Kodály Zoltán alakját megidéző versében. Kétségtelen, hogy a kijelentés e sorok írójára is érvényes.

Talán nincs is olyan igényes, kicsiknek szóló mondókás, verses, ritmusos foglalkozás vagy óvodásoknak és kisiskolásoknak szánt gyerekversválogatás, ahol ne szólalnának meg Kányádi művei is.¹ Nem túlzás kijelenteni, kevesen lehetnek, akik ne ismernék egy-egy versét vagy legalább valamely versének részletét, ha máshonnan nem, hát a Gryllus testvérek és a Kaláka lemezeiről.

Kányádinak huszonöt verset és meséket tartalmazó gyerekkönyve jelent meg, közülük többnek számos erdélyi és magyarországi újrakiadása látott napvilágot. Gyerekirodalmi munkássága szorosan kapcsolódik az erdélyi irodalom egyik legfontosabb gyermekirodalmi műhelyéhez, a Kolozsváron megjelenő két gyerekklaphoz, a *Napsugár*hoz és a *Szívárvány*hoz (1989 előtt: *Haza Sólymai*). Az 1957 januárjában indult *Napsugár*nak a hatvanas évek elejétől harminc éven keresztül volt szerkesztője, illetve mindkettőnek az indulásuktól szinte napjainkig állandó szerzője.

Kányádi Sándor több mint három évtizeden keresztül minden *Napsugár*-ba verset írt a gyermekeknek tele jókedvvel, játékkal, szó-muzsikával. De üzent a felnőtteknek is – titkosírással, a sorok közé rejtve

¹ Hogy csak néhány kiadványt említsünk az utóbbi években megjelentek közül: *Friss Tinta!*, Bp., Pagony, Csimota, 2005; *Ragyog a mindenség*, összeáll. MAKKAI Kinga, Csikszereda, Gutenberg, 2013; *Válogatós*, szerk. LOVÁSZ Andrea, Szentendre, Cerkabella, 2014; *Toppantós*, szerk. LOVÁSZ Andrea, Szentendre, Cerkabella, 2016.

úgy, hogy a lázadó gondolatok után szaglászó cenzorok ne értsék, csak a biztatásra, igazmondásra szomjas szülők, nevelők.

– olvasható a *Napsugár* 2007. januári, jubileumi lapszámában.

Kányádi ismertségét növelték az irodalomnépszerűsítő közönségtalálkozói, amelyek a *Napsugár*hoz és a *Szivárvány*hoz kapcsolódtak. A korabeli kultúrpolitika elvárása szerint a szerkesztők feladatköréhez tartozott a lapok népszerűsítése az óvodákban, iskolákban, a távolabbi városokban és a legeldugottabb falvakban. Kányádi egyfajta kultúrmisszióknak, Kodály után „irodalmi szolmizációknak” vallotta az évtizedeken keresztül, évente akár száznál is több alkalommal tartott találkozót. Kányádi a vele készített interjúkban és beszélgetésekben örömmel és gyakran mesélt ezekről a rendhagyó irodalmi órákról, ahol nemcsak az olvasók és az író találkozhatott egymással személyesen, hanem függetlenül az életkortól és végzettségtől kötetlenül beszélhettek az irodalomról. E találkozók kétségtelenül hozzájárultak az olvasóréteg szélesítéséhez, hiszen az e találkozókra résztvevők beavatottakká és érintetteké váltak az irodalom által. Bizonyos értelemben kultikus jelentősége is volt annak, ha valaki ott lehetett egy ilyen rendezvényen és részese lehetett ezeknek a rendhagyó irodalomóráknak. Kányádi Sándor nemcsak az erdélyi, hanem a kortárs magyar gyerekirodalom kiemelkedő és egyik legismertebb alkotója, gyerekirodalmi költészetének a kortárs irodalom és gyerekirodalom kánonjában való elhelyezése, illetve átfogó értékelése mégis várat magára.

Kányádi gyerekverseinek frissességét és aktualitását költészetének könnyedsége, felszabadult játékosága, a humor széles eszköztárának jelenléte és az erős zeneiség teremti meg. Ugyan több monográfia, tanulmány és tanulmánykötet jelent meg Kányádi költészetéről,² viszont ezek csak kis mértékben térnek ki a Kányádi-életműre és gazdag szeletének értelmezésére. Vallasek Júlia Pécsi Györgyi 2003-as Kányádi Sándor-monográfiájáról írt kritikájában részben azt kifogásolja, hogy Pécsi monográfiájában alig esik szó Kányádi gyerekklírájáról, miközben felhívja a figyelmet a Kányádi gyerekverseit kezdetektől meghatározó könnyedségre és játékoságra. Vallasek ugyanakkor rámutat Kányádi költészetének (és gyerekklírájának) a kettősségére is: Kányádi úgy formálta saját versnyelvét, hogy könnyedén beépítette a különböző poétikai irányzatokat, másrészt pedig Vallasek azt a „zavarbaejtő” egyszerűséget is kiemeli, ami az e versek által közvetített világrendet jellemzi. Egyszerre érvényesül ebben a költészetben a provincializmus és az egyetemesség dichotómiája. Vallasek szerint „a Kányádi-líra úgy válik újítóvá, kísérletezővé, hogy közben egy pillanatig sem próbál elszakadni a lokálistól, a szülőföldtől, a hagyományostól.”³

Pécsi Györgyi 2006-ban, a *Forrás* folyóiratban megjelent tanulmánya a gyerekversek elemzésével egészíti ki a Kányádi-életműről szóló korábbi monográfiáját. Fontos szempontokat vonultat fel e művek olvasásához és újraolvasásához, illetve az életműben való elhelyezésükhöz.⁴ A tanulmány

2 KÖDÖBÖCZ Gábor, *Hagyomány és újítás Kányádi Sándor költészetében*, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 2002; PÉCSI Györgyi, *Kányádi Sándor*, Bp., Kalligram, 2003; VÖRÖS László, *Kányádi Sándor. Egy monográfia töredékei*, Szeged, Tiszatáj Alapítvány, 2009; *Tanulmányok Kányádi Sándorról*, szerk. MÁRKUS Béla, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 2004; BERTHA Zoltán, *Fekete-piros versek költője – Kányádi Sándor*, Bp., Hungarovox, 2006.

3 VALLASEK Júlia, *A zavarbaejtő egyszerűség = Uő, Lassú utazások könyve*, Kolozsvár, KOMP-PRESS, 2005, 261.

4 PÉCSI Györgyi, „Félelem nélkül élni” (*Világképteremtés Kányádi Sándor gyermekverseiben és meséiben*), *Forrás*, 2006/7–8, 136–143.

Kányádi gyerekverseit átható provincializmus és egyetemesség kettősségének háttérében az otthon és az otthonosság (újra) megtalálásának vágyát és/vagy megőrzését nevezi meg.

E gondolatmenetet folytatva érdemes megvizsgálni az otthon térben és időben való megélésének kulcskérdését, a kultúrában, a hagyományokban és a nyelvben. Kányádi '60-as és '80-as évek között keletkezett verseiben és meséiben vissza-visszatérő helyszín a Székelyföld egy-egy szeglete. A szülőföld szűkebb és tágabb tereit többek között a Küküllő, a Hargita, Homoród, Székelykeresztúr, Nyergesztető, Csík(ország), Olt, Kászon, Csíkkozmás, Nyárad, Kolozsvár földrajzi nevek idézik fel. Velük párhuzamosan az 1983-ban írt *Dél Keresztje alatt* című versében viszont egy másfajta otthonosságot és otthonlétet is megszólaltat, amelyben a tér kitágul, otthonná válik az egész Föld, testvérré válnak a különböző, más földrészekben élő népek, hiszen összekötik őket a felettük levő csillagok: „az indián és a néger / tüzet rakni éppúgy térdel / mint a hargitán a pásztor / számolni ujjain számol / különbség ha van az égen / itt a göncöl jön föl este / fölöttük a dél keresztje”. A verszárlat felerősíti ezt az összetartozás-tudatot azzal, ahogy a versbeszélő által megtapasztalt terek egymásba csúsznak és összekapcsolódnak, megteremtve ezzel egyfajta, a tértől mégis függetlenedő otthonosságtudatot, ami a világegész megtapasztalásából fakadóan az átélt létbiztonság jegyében hangzik el: „ha feljön a göncöl este / szívemen a dél keresztje”.

E verseket olvasva otthonosan mozoghatunk a falusi és vidéki ember mindennapjaiban és a legkülönbélebb ünnepi forgatagokban. Általuk olyan hagyományos rítusokba és történelemekbe avat be Kányádi gyerekirodalmi költészete, mint a vásárok gazdag jövés-menése (*Mátyás-napi vásár*), a disznóvágás nyüzsgése (*Fehér havon kormos folt*), a csorda útja (*Hajt a csordás, Árva bárány*), a szüret zsongása (*Eljött a szüret*) vagy a különféle hétköznapi pillanatok (*Gyalogúton*). Több versben is láthatjuk, hogyan telik a pásztor, a favágó és a gazda egy-egy napja, máshol bepillantást nyerünk az ács, a varga, a takács, a kovács, a szakács és a vadász mindennapjaiba. Másrészt e vidéki életképek számos versben kiegészülnek az udvar állatait (*Kakasszótól pacsirtáig, Bivalyos vers, Kecske, Kotkodács, Kilenc pipe...*), máskor pedig az erdő, a vadon lakóit bemutató zsánerképekkel (*Hallgat az erdő, Róka-étlap, Szarvas-ítató, Szitakötő tánca*).

E környezetnek az ilyen fokú részletgazdag és sokoldalú ábrázolása azon gyerekek számára is otthonossá teszi a vidéket és az ottani életet, akik nem ismerik és soha nem tapasztalhatták meg azt. De ugyanez mondható el a természet legkülönbélebb helyszíneinek és szereplőinek a bemutatásáról is, hiszen Kányádi gyerekverseiben és meséiben a megélt otthonlét kifejezésének szintén kulcsfontosságú eszköze a természetképek gazdag tárházának felvonultatása. Tulajdonképpen ennek az otthonosságnak a miliője jellemzi Kányádi költészetét, akár a természet és az évszakok változásait bemutató verseket (hogy csak néhány példát említsek közülük: *Április hónapja, Márciusi versike, Májusi szellő, Jön az őszi, November, Jön Január, Tél derekán, Szeptember*), akár a *Küküllő-kalendárium* című versciklust, vagy akár azon műveket, amelyekben az Erdélyben honos állatok és növények kerülnek előtérbe, általuk pedig az az élettér, amit az itt élő gyerekek és felnőttek megtapasztalhatnak. A madarak közül talán a rigó és a feketerigó tűnik fel leggyakrabban (de több helyen előbukkan a holló, a csóka, a varjú, a veréb, a szarka, a kakukkmadár, a túzok, a cinege, a pinty, a fecske, a lúd, a kakas, a tyúk, a csibe, vagyis a pipe, a galamb, a jérce, a réce, a vadréce, a gólya, a vadlúd, a daru, a kócsag, a gém, a szajkó, a pelikán és a pacsirta), háziállatok közül talán legtöbbször a kecske és a kutya (majd a malac, a cica, a bárány, a gida, a kos, a borjú, a tehén, a bivaly, a szamár, a ló, a csikó, az ökör), a vadállatok közül igen gyakran szerepel a medve, a szarvas, a róka és a farkas (de az őz, a vadmalac, a vadkan, a mókus, a vakond is helyet kap), a vizek élővilága a csukán, a szitakötőn

és a békán keresztül elevenedik meg, mellettük pedig olykor fókuszba kerülnek a világunk apró méretű, de fontos álltai is, mint például a vadméh, a darázs, a szúnyog, a légy, a bolha, a pók, az egér, a dongó, a lepke, a pillangó, a giliszta, a sáska, a csiga és a hangya.

Az állatvilág bemutatása mellett a flóra gazdagságát is érzékelteti az ismertebb növények megjelenítésén keresztül. Így tűnik elő például a pitypang, az ibolya, a margaréta, a nefelejcs, a kikerics, az őszike, a békalencse, a káka, a sás, a somfa, a sombokor, a nyír, a nyár, a gyertyán, a boróka, a tölgy, a cserefa, a fenyőfa, a fűzfa, a diófa, az eperfa, az almafa, a szilvafa, a vadcsereesznye, a meggyfa, a vackorfa, a körte, a málna, az áfonya, a mogyoróbokor, a krumpli, a földimogyoró, a tengeri, a búza, a hóvirág, a fű, a kökény, a galagonya és a rekettyebokor.

A felsorolt állatok között megtaláljuk Kányádi személyes mitológiájának totemállatait is, a lovat és a kutyát, vagy a nemzeti mitológia totemállataiként a szarvast, a farkast és a lovat. Mellettük pedig kiemelhetjük a (fekete)rigót is, aki a kifogyhatatlan életerő szimbólumaként gyakori szereplője Kányádi gyerekverseinek. Ő az, aki egyaránt otthon van az erdőben, a mezőn és az ember környezetében, a városban. Ilyen értelemben őaltala is kiszélesedik a belakható tér. A *Meddig ér a rigófütty* című mese is ezt példázza, amelyben a címbeli kérdést a tavasz teszi fel a fáknek, amire a sombokor adja meg a választ, amivel kiérdemli, hogy aranyvirágba boruljon: „Rigótól rigóig. És ilyenkor meg körbeéri a földet.”⁵ A *Talpas történetek* mesefűzérében viszont a fenyőrigó hol mint segítőtárs, hol mint az utazóknak útirányt mutató segítő jelenik meg, máskor pedig a hírvívő szerepkörét tölti be. A mese nemcsak az állatokat köti össze egymással, hanem az állatokat és a narrátort is, aki magabiztosan mozog a Hargita és a messzi város között, „ahol még a madár sem jár” – jegyzi meg (ön)ironikusan az elbeszélő.

Az otthonosság szorosan összefügg a nyelvben való otthonléttel. Nemcsak az ismeretek gazdag tárházát hordozzák Kányádi gyerekeknek szóló művei, hanem többször játékosan visszakérdeznak a korábbi ismeretekre, többször pontosítják azokat és rámutatnak az újraértelmezés fontosságára is. A műfajok közötti könnyed átjárásnak köszönhetően többször találkozunk versekbe és mesékbe beépülő népdalokkal, közmondásokkal, szólásokkal és nyelvtörökkel, melyekből Kányádi költészete nemcsak újabb ötleteket és fordulatokat merít, hanem újra felfejti, újraértelmezi és pontosítja is jelentésüket. Jól szemlélteti ezt az, ahogy a közismert nyelvtörőt tovább fokozza, majd megmagyarázza: „Répa, retek, mogyoró, / ritkán rikkant korán reggel a rigó. – Először is rigó nem rikkant, lehet, hogy a kertekben tanyázó sárgarigó rikkant, de egy igazi fenyőrigó az mindig füttyent.”⁶ Fontos adalék ez, hiszen Kányádi Sándor verseiben a rigó sosem rikkant, de annál inkább füttyül, füttyent, csitteg és csetteg.

Otthon lenni a nyelvben felszabadult játékot jelent. A szójátékok változatos formáin túl meg kell említenünk a hangutánzó szavak gazdagságát, melyek szintén fontosak a versek játékosságának és zeneiségének megteremtésében. A hanghatások sokféle megszólaltatására következzen néhány, a művekből kiragadott példa a teljesség igénye nélkül: bégetve-bögve, beletoccsan, bömböl, bődül, breke-brekegnek, bűg, cikkan, cirpel, csattog, csárog, cseng csettinget, csetteg, csipog, csitteg, csitt-csattog, csobog, csoronkálgat, csörög, csöröl, csöpp-csöpp-csurr (olvad a jégcsap), donog, dön-deleg, dön-de-leg, dördül, duruzsol, dünnyög, ficserészne, fújdogál, füttyül, füttyörészget, füttyög, gágog, harsog, hápog, hussog, iázgat, jajgat, kalimpol, kárál, károg, kelepel, kippre-kopp, kipikopi,

5 KÁNYÁDI Sándor, *Meddig ér a rigófütty*, Bp., Helikon, 2013, 13.

6 KÁNYÁDI Sándor, *Talpas történetek*, Bp., Holnap, 2011, 28.

kong, kondul, koppan, kopog, kotkodál, kukorékol, kuruttyolgat, kruttyan, letácsol, meg-megcsörren, meg-megcsurran, morog, morajozva fölzúg, nyekken, nyihog, nyúszít, pendül, peng, pitty-potty, pittyen, pöttyen, potyog, prűszköl, reccsen, rikkant, rikolt, ripeg-ropog, rítton-rí, roppan, röffen, sikong, sikkán, sistereg, susog, süvölt, szajzik a patak, szimatol, sziszeg, szusszan, szűrcsöl, tipeg-topog, tocsog, trombitál, vakkant, zajgó, zendül, zirreg, zirren, zokog, zörög, zúghat-búghat, zuhog, zümmög, zurrog-zirreg, zümmög, zsvajgó, visong, sírdogál egy nyírfa. De kiemelhetünk néhány versrészletet is a hanghatások sokrétű bemutatásának illusztrálására: „Sepreget, kotorász, / meg-megáll, lombot ráz” (*Jön az ősz*), „»Kot-kot, kot, kot-kot-kot!« / A fehér tyúk megtojott, / »Kot-kot-kot, kotkodács!«” (*Kotkodács*), „Övé minden csőr és torok, / ő játszik minden furulyán, / harsonán, dobon, pikulán. / Táncoltat erdőt, bokrokat, / lebbent az égre fodrokat, / s annak, ki ellene szegül, / annak a hátán hegedül.” (*Novemberi szél*)

Kányádi Sándor gyerekverseit erőteljes személyesség jellemzi. Ennek jegyében többször visszatérő motívum a szerepcsere és szerepjáték, a más bőrébe bújás. Például a *Szeptemberi töprengés* a saját szerepből kibújás és a más, ebben az esetben egy gólya helyébe lépés kettősségére épít. A részvét viszont kimozdítja a gólya helyébe magát képzelő gyermeket e gondolatmenetéből, egy újabb képzeletbeli játékba lendülve át, ami egyben egy frappáns, humort és iróniát sem nélkülöző csavart kölcsönöz a verszárlatnak: „Le is teszek végleg róla, / csak azért se leszek gólya. / Inkább járok óvodába, / azután majd iskolába. // S mire mindet mind kijártam, / s mégse nőne ki a szárnyam, / tudom már, hogy mit csináljak: / elszegődöm pilótának.”

Ugyanakkor gyakori az ember és a természet összefonódása, a természet szeretetéből és tiszteltéből táplálkozó azonosulás is, illetve az antropomorfizálódás. A *Ha én zápor volnék* című versben megszólaló kislánynak a záporral, a napfénnel, a harmattal és a szellővel való azonosulása az életet adó és az azt megóvó gondoskodás megtapasztalását jelenti, ami játékos könnyedséggel teremt elválaszthatatlan szövetséget a gyermek/ember és a természet között, a *Mi lennék?* és a *Sóhajtás* című költeményekben pedig az azonosulás alapját az oltalomra szoruló és a nélkülözők megsegítésének vágya teremti meg. A *Nyári alma ül a fán* című versben e vágyat az alma éli át, egyenlő felekként jelennek meg a természet elemei és az ember: „Nézi egymást mosolyogva: / lány az almát, lányt az alma.” Ezt az összetartozást fokozza a végletekig a *Három kérdező* első verse: „– Miből van a pántlikád? / – Hajnal pirosából. // – Miből szótték a ruhád? / – Kék ég bársonyából. // – Miből van a köténykéd? / – Havasok havából. // – Hát te magad miből vagy? / – Mezők harmatából.”

A világban való otthonlevés végsőig fokozása és teljessége ugyancsak megnyilvánul az ember és az univerzum elemeinek azonosításában, a *Ha a napnak* című vers beszélője szerint a nap „leülne, ha elfáradna, / ide mellénk, a kis padra.” A *Hajnalban a csillagok* című versben a makró és a mikro világ történései szintén egymásba mosódnak a hajnalban szem elől eltűnő csillagok és a fáról lehulló gyümölcsök (alma, szilva, körte) párhuzamba állítása során. A kozmikus és az emberi tér összemosódik a világegyetem jelenségei és az ember által közvetlenül megtapasztalható (a gyümölcsök íze, a „mustillatú sugarak” illata, valamint az ember és az élőlények életritmusát felidéző alvás-felébredés) jelenségek határainak felszámolódásával. Egymásba simulnak a napsugár és a sorsot, illetve a végzetet szimbolizáló pók mérnöki pontossággal szótt hálójának szálai, aminek segítségével visszalibbenhetnek a csillagok az univerzumba. E versben a csillagok földre hullása tehát nem a végest, hanem épp a végtelent, az örök megújulást és a teljességet jelenti, amelyekben az élet mikro és makró csodái összeérhetnek.